

ELHALLGATOTT 20. SZÁZADI NEMZETI TRAGÉDIÁNK ERDÉLYI FEJEZETE

Murádin János Kristóf: *Felejtésre ítélve. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)*

■ A magyar történelemszakma régi adósságát törleszti Murádin János Kristóf e kötetével. Dicséretes, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem – nevéhez méltóan – a trianoni határon kívülre szakadt nemzetrész történetével foglalkozó mű kiadását felvállalta. A kései adósságtörlesztés több okból is érthető. Egyrészt a rendszerváltoztatásig nem-hogy kutatni, de beszélni sem lehetett a civil lakosság tömeges elhurcolásáról. A hazatérőket megfenyegették, amennyiben fogságukról beszélnek, ha bármi rosszat, vagyis valóságot mondanak a fogságról, akkor visszaviszik őket, sőt az egész családjukat a lágerekbe. Másrészt e téma kutatói folyamatos nehézségekkel találják magukat szembe. Először is, a szovjetek által megszállt területeken nemigen lehetett ezekről hivatalos leveleket írni, és sajnos a keletkezett iratok jó része is eltűnt, mint például a Magyar Vöröskereszt Hadifogyó Osztályának a teljes iratanyaga, s a Magyar Vöröskereszt főtítkárát, Gábor Áront Gulagra¹ vitték. Ráadásul a szovjetek a terror, a félelem miatt csak kevés dolgot rögzítettek írásban, inkább csak szóban adtak parancsokat, tartva az esetleges felelősségre vonástól. A szóbeli utasítást pedig könnyen le lehetett tagadni, illetve átértelmezni. Ahogy a régi rómaiak is mondták: Verba volant, scripta manent, vagyis a szó elszáll, az írás megmarad.

A Kárpát-medencében először a legsúlyosabban érintett régióról, Kárpátaljáról született meg az első monográfia ebben a témában Dupka György feldolgozásában. Ezt követte az anyaor-

szági deportálásokról szóló monográfia e sorok szerzőjének a tollából, és végre megszületett az erdélyi tömeges elhurcolásokról szóló monográfia is. Murádin János Kristóf, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem tan-
székvezető docense már predesztinálva volt e mű megírására, hiszen a téma két évtizedes kutatásával már kellően megalapozta e könyvét, amelyeknek egyes részei – bár még nem a mostani teljesebb formájukban, de részben – már megjelentek.

A szerző az ártatlanul, vagyis ítélet nélkül szovjet fogságba, kényszermunkára hurcolt erdélyi magyar civilek sanyarú, embertelen sorsát, történetét, utóéletét hét fejezetben tárgyalja; az elhurcolások politikai, demográfiai és katonai előzményeitől kezdve, az erdélyi magyar civil lakosság etnikai tisztogatás jellegű deportálásán, fogságán, a lágereket bemutatásán keresztül egészen a foglyok haláláig vagy hazatéréséig, sőt bemutatva mindezek utóhatásait, következményeit, egészen e tragikus eseményeknek az emlékezetéig.

A kötet tipográfiáját néhány kritika jogosan érheti. Először is, célszerű lett volna a borítóra is kiírni az alcímet, vagyis annál többet, hogy „Felejtésre ítélve”, hiszen ebből a borítón lévő óratoronnyal együtt is sok mindenre asszociálhat az ember, a holokauszttól kezdve az Al-Duna menti lágereken keresztül a Gulagig. Pedig ezek közül egyikről sem szól a kötet, hanem a NKVD GUPVI, vagyis a szovjet Belügyi Népbiztosság Hadifogyó- és Internáltügyi Főparancsnoksága alá tartozó ha-

difogolytáborokba ártatlanul hurcolt erdélyi polgári lakosokról. Másodsor, a tartalomjegyzék, ami az egyik legfontosabb része minden könyvnek, a törzsszövegnél jóval apróbb betűkkel tördelt, nehezítve a kötet szerkezetének az áttekintését. Harmadsor, szintén a törzsszövegnél jóval apróbb betűkkel jelennek meg az idézetek, mintha ezek a részek kisebb értékűek lennének, mint a többi rész, holott ezek támasztják alá és egyben hitelesítik a szerző megállapításait. Visszaadják az eseményeket túlélők, megélők életérzését, a korszak, a helyzetek hangulatát. Ráadásul az idősebb emberek már nehezebben is tudják elolvasni e fontos, nélkülözhetetlen, sokszor az írás sava-borsát adó részeket.

Murádin János Kristóf igen széles forrásbázisra alapozta munkáját, amit a 13 oldalas bibliográfia is bizonyít. A szerző magyar, román és orosz nyelvű levéltári és publikált dokumentumok, szakirodalom és a korabeli sajtó mellett, a legkülönbözőbb gyűjteményeket – például törvény, rendelet, fotó és tárgyi gyűjteményeket –, valamint hagyatékokat, online adatbázisokat, sőt az oral history segítségével élve 33 személyes interjút is felhasznált, amelyek közül két tucatot saját maga készített 2003 és 2021 között a túlélőkkel, valamint közvetlen rokonaikkal. A kötet alaposságát mutatja az is, hogy 610 lábjegyzet támasztja alá, magyarázza vagy egészíti ki a törzsszöveget.

Ahogy az előszóban olvashatjuk, a szerző maga is szembesült a korabeli vonatkozó iratok eltűnésével, és sajnos teljesen jogos az a megállapítása is, hogy: „Míg [...] a zsidók millióinak elpusztításáért felelős náci rezsim tetteit az eltelt nyolc évtized alatt tudományos értelemben nagyrészt feldolgozták, és azok emléke megmaradt a társadalom legszélesebb köreiben, addig az alig néhány évtizede magunk mögött hagyott, gyilkos szovjet lágervilágról a ma emberre alig tud valamit, vagy jó esetben is csak felületesek az ismeretei.”

A szerző nem rejti véka alá ezeknek az elhurcolásoknak, deportálásoknak

az etnikai tisztogatás jellegét, amelyet több forrással is alátámaszt. Emellett számos visszaemlékezéssel teszi az eseményeket átélhetőbbé, hitelesebbé. Így például a kolozsvári elhurcolások esetében is kiválóan érzékelteti egy túlélő visszaemlékezésével, hogy milyen túlszűfolttság volt a kolozsvári törvényszék épületének celláiban – hasonlóképpen, mint a szegedi csillagbörtönből kialakított, közel fél évig működő (hadi)fogoly-gyűjtőtáborban² –, amint idézi: „Egy-egy cellában lehettünk körülbelül harmincan állva, mint a gyufaszálak a gyufásdobozban.” Tehát nem-hogy lefeküdni, de még leülni sem tudtak a foglyok. Bár már nem ennyire, de szintén rendkívül túlszűfolt volt a több tízezres létszámú brassói és a még nagyobb foksányi léger is, ahol az elhurcoltak már hosszabb időt töltöttek. Ezért ezekben a fogolytáborokban vált rendkívül problémássá, esetenként élet-halál kérdéssé a civil elhurcoltak evődény-, evőeszköz-hiánya, akárcsak a Budapest utcáiról elhurcoltak esetében. Így abból ettek, amit találtak, kalapból, mosdótálpból, konzervdobozból általában többen is, vagy csak a tenyerükből, ha bírták a forró levest vagy kását.

Ugyanakkor ennél a résznél a szakember nem hagyhatja szó nélkül, hogy furcsa módon – míg a brassói léger tranzittáboroként szerepel, addig – a foksányi tábor, amely mind az elhurcolásoknál, mind pedig a hazahozatalnál tranzitlágereként működött, hibásan gyűjtőtáboroként jelenítődik meg. Ezzel szemben a 13. oldalon helyesen mindkét esetben a tranzitlágerek megnevezése olvasható. A foksányi léger hivatalos szovjet elnevezése is 176. számú FPPL (фронтовые приемно-пересыльный лагерь), vagyis fronton működő átvevő-továbbító tábor, röviden tranzittábor volt. Itt, pontosabban néhány oldallal előrébb még egy hibás elnevezés olvasható. Ugyanis a vagonokból kibombolt „szél-posta” „kőpostaként” szerepel, holott a „kőpostát” a lágerekben őrzött foglyok és a hozzátartozók közötti üzenetváltásra használták, amikor is a „levelet” csak kőhöz erősítve tudták átdobni a

két- vagy háromszoros szögesdrótkerítésen keresztül. Ezzel szemben a „szélpóstát” a gyalogmeneteknél vagy a vagonokban történt szállításoknál alkalmazták, ahogy a nevéből is adódik el, illetve kidobva a levelet, s a szélre és a jó szándékú emberekre bízva a levél célba juttatását.

A szerző kutatásaiból kiderül, hogy az Erdélyből „hadifogolyként” deportált civileket a GUPVI 14 főtáborába és az azokhoz tartozó 93 altáborba szórták szét, amelyek közül a legtöbb az Uráiban, Baskíriában és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területén volt. Mégis a leghírhedtebb (hadi)fogolytábor a Moldvai SzSzK területén lévő 104. számú benderi (románul tighinai) láger volt, amelyet méltán neveztek „haláltábornak”, mivel a túlélők egybehangzó állítása szerint – amit a szovjet dokumentumok is megerősítenek – egy év múlva a 3500 főből csak 500 maradt életben.

Igen érdekes folyamatokat, leveleket, a foglyokért való közbenjárási kísérleteket tartalmaz a *Közbenjárások a foglyok szabadon engedéséért* című alfejezet, amelyben a román belpolitikai változások is kiválóan tetten érhetőek például, amikor a civilek szovjetek általi tömeges elhurcolását már a „reakcióso” megfoghatatlan társadalmi csoportjának a nyakába varrták.

A negyedik fejezetben a szerző teljes körűen és a túlélők hiteles tanúságtételével mutatja be a Szovjetunió-beli lágerélet minden szegmensét, a nyomorúságos elhelyezéstől kezdve, amit általában az odaérkező rabokkal alakítottak ki, a silány élelmezésen, az éhezésem, a túlfeszített munkán át, amit többnyire bányákban, fakitermelésen és építkezéseken végeztek, a betegségek, járványokon keresztül a halálozásokig, a megrendítő elhantolások bemutatásáig. Amikor télen mindössze 30 cm mélyen felcsákányozott fölbe temették el a holttesteket, majd tavasszal, a fagyott föld kiolvadása után a felszínre kerülő tetemeket újra, immár kellő mélységbe kellett és lehetett eltemetni többnyire jelöletlen tömeg-

sírokba. Döbbenetes, hogy voltak olyan lágeretek, ahol 82,2%-os, sőt 86%-os volt a halálozási arány. Természetesen kiter az otthoniakkal lágeretektől függően kialakulhatott kapcsolattartásra, a cenzúrázott levelekre, amelyekre maximum 10 sort vagy 25 szót írhattak a foglyok, amit a leleményesebbek úgy bővítettek, hogy több szót is egybeírtak. E fejezetnek talán a legérdekesebb része a lágerélet valóságának és a romániai propagandának a szembeállítás. A romániai újságokban a szovjet lágeretek idillikus képe jelenik meg, ahol magas kultúrellet folyik a jól végzett munka után, és ahol a magyar és a román hadifogoly a legnagyobb egyetértésben, barátságban él együtt a szovjet „paradicsomban”. A szerző ugyanakkor azt is bemutatja, hogy az idő múlásával, a békeszerződés aláírásával, a szocialista blokk kialakulásával párhuzamosan hogyan javult a foglyok ellátása, kapcsolattartási lehetősége, élet- és munkakörülménye.

Ahogy találóan idézi a szerző a korabeli szovjet viszonyokat kiválóan jellemző szolzszenyicini idézetet, miszerint a Szovjetunió nem volt más, mint egy nagy börtön, hiszen a fogva tartók is a rendszer foglyai voltak, csak éppen a szögesdrót túlsó oldalán.

Az ötödik fejezetben a foglyok szabadon bocsátásának körülményeit, szakaszait, ütemét, fogadásukat, mutatja be, rámutatva arra, miszerint a szabadon bocsátások ütemét alapvetően a Szovjetunió gazdasági igényei határozták meg. A Romániába hazatérők átadása a szovjet szervek részéről a bodzavásári (Buzău), a Râmnicu Sărat-i, a foksányi és a máramarosszigeti fogadó, elosztó lágereteken keresztül történt, ahol a hazatérőket nemcsak egészségügyileg, hanem politikailag is megvizsgálták, szűrték, s őket a román hadsereg vette át. A hazatérőknek lehetőséget adtak az optálásra, vagyis arra, hogy válasszanak a magyar vagy a román állampolgárság között, hiszen nagy részüket a megnagyobbodott Magyar Királyság állampolgáraként vetették fogságba. Végül a többség a szülőhazáját, vagyis

Erdélyt választotta. A hazatérők megsegítésében a civil szervezetek közül kiemelkedett a Magyar Népi Szövetség munkája. E fejezetben a szerző kitér a fogságban meghaltak holtta nyilvánításának a problematikáira is.

A hatodik fejezet már a túlélők hazatérés utáni életéről, megpróbáltatásairól, zaklatásairól, sokuk kisémmizéséről, valamint a kegyetlen lágeréletben szerzett testi-lelki betegségek továbbhordozásáról, poszttraumásstresszszindróma tüneteiről és a kárpótlás kérdéséről szól.

Végül a hetedik fejezet e tragikus történetnek a rendszerváltoztatásig történt elhallgatásáról, majd az azt követő, lassan-lassan felszínre törő emlékeken át az emlékművek megjelenéséig és e nemzeti trauma tudományos feldolgozásának kezdeti időszakáról szól. Egyúttal bemutatva a még ma is élő posztkommunista és a valóságot ábrázoló, egymás mellett élő párhuzamos múltértelmezéseket.

A kötetet sokrétű, értékes illusztrációk – korabeli dokumentumok, tárgyak, térképek, táblázatok és fotók – gazdagítják, amelyek hitelesebbé, érdekesebbé és szemléletesebbé teszik a leírtakat. Az illusztrációk jelentős része a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem gyűjteményéből származik, amely gyűjtemény létrehozásának kezdeményezője a kötet szerzője, Murádin János Kristóf volt.

A kötetet hét melléklet zárja, amelyekben a kolozsvári gyűjtőhelyek, va-

lamint a Kolozsvárról, Tordáról és a környező kisebb településekről elhurcoltak eddig fellelt legteljesebb névsora olvasható.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy Murádin János Kristóf könyve élvezetes stílusban megírt, gördülékeny, széles körű kutatásokon nyugvó, alapos munka, amelyben egyszerre ad egy átfogó, ugyanakkor részletekbe menő, aprólékos, személyes történeteket is bemutató képet az erdélyi magyar civilek szovjet fogságáról. A szerző kiválóan megvalósította az előszóban leírt célját, amelyről teljes őszinteséggel, egyben józanul felmérve egy kutató lehetőségeinek a határait ekképpen vall: „...a kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, egy talán soha be nem fejezhető kutatás mind ez idáig legszélesebb mértésű, de minden bizonnyal távolról sem teljes összefoglalása. Olyan történelmi munka, amely apró részinformációk, személyes történetek, olykor valódi drámák, de sokszor a túlélés eposzszerűen felemelő históriáinak mozaikdarabkáiból fölépülve a Szovjetunióba elhurcolt erdélyi magyar civilek történetét dolgozza fel, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy emléket állítson az ártatlanul szenvedőknek.”

E könyv nemcsak a szakma és az erdélyi társadalom, hanem az egész Kárpát-medencei magyarság számára érdekes, fontos, hiánypótló olvasmány, amelyet érdemes lenne idegen nyelven is megjelentetni.

Bognár Zalán

■ JEGYZETEK

1. Gulag = a GULAG rövidítésből keletkezett közszó; a szovjet kényszermunkatáborok(lágerek) és börtönök rendszere; az önkényuralom jelképe
2. A (hadi)fogoly szó ilyen módon való írása azt jelzi, hogy ebben az esetben nemcsak valódi, vagyis katonaként fogságba esett hadifoglyokról van szó, hanem a hadifoglyok közé kevert jelentős számú civilként fogságba vetett, mégis hadifogolyként kezelt embertömegekről.